

Зрела Ашћерић, магистар књижевности

Језичко-правописна реформа Вука Караџића

Стваралаштво Вука Стефановића Караџића (1787-1864) било је богато и плодно. Свој таленат испољио је у више области: био је филолог, лексикограф, књижевни критичар, полемичар, историограф, преводилац, сакупљач народних умотворина, писац. Основна оријентациона тачка цјелокупног његовог дјеловања била је језичко-правописна реформа и све области његовог рада биле су усмјерене ка стварању новог српског књижевног језика заснованог на народном српском говору. Посматрана из историјске перспективе, Вукова борба је била омеђена Првим и Другим српским устанком почетком 19. вијека и бунама 1848. године, одвијала се у времену опште борбе српског народа за ослобођење од Турака, за стварање модерне српске нације и сопствене државе. Демократски и устанички настројен, Вук је био бескомпромисни борац против грађанско-славеносербских тенденција у књижевности, чији су најзначајнији представници били митрополит Стефан Стратимировић, Јован Хаџић и тада веома популаран романописац Милован Видаковић. Они су били скептични према демократско-романтичарским тежњама Вука Караџића, негативно се односећи према идеји о народном језику у књижевности. Милован Видаковић је исмијавао народни српски језик као “говедарски” и “свињарски”, а Вукову идеју сводио на његов сељачки примитивизам и заосталост. Пола вијека касније Вук је реализовао ту идеју у потпуности, створивши српски књижевни језик на народној основици, конкретно на темељу источнохерцеговачког дијалекта ијекавског изговора. Увођењем новог правописа и ћириличног писма заокружиће своју језичко-правописну реформу, испунивши тако главни услов за стварање модерне српске књижевности.

Српски књижевни језик уочи Вукове реформе

Језичка ситуација у српској књижевности до појаве Вука Караџића била је хаотична, а ту хаотичност условљавале су историјске прилике у којима се српски народ налазио. Разасут у двјема државама, Аустроугарској и Турској, српски народ је живио у различитим економским, друштвеним, политичким и културолошким условима, с једне стране у европској просвијећеној монархији, а с друге у азијатској источњачкој империји. И у једној и у другој био је маргинализован. Највећи дио Срба налазио се под турском окупацијом: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина све до почетка 19. вијека биле су провинције Турског царства. У условима ограничених слобода, културни развој на тим просторима био је онемогућен. Сам Вук је записао да је “од стотине села, једва у једном била школа”, па су људи који су знали да читају и пишу били права ријеткост. Једино што ни турска окупација није могла да заустави је народно стваралаштво, живо

врело усмене књижевности, народне епске и лирске поезије, народне прозе и других народних умотворина. Књижевни рад је готово у потпуности био усмјерен на црквене потребе, по манастирима су преписиване углавном богослужбене књиге, средњовјековни списи и житија светаца, али та писменост није имала ширег домета. Оригиналних дјела писане (умјетничке) књижевности није било. Најобразованији и најписменији Срби живјели су на просторима Јужне Угарске (територијама данашње Војводине и дијеловима Мађарске). Срби су те области насељавали током великих сеоба, 1690, под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем и 1739, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, као и у периоду између њих у већим и мањим таласима. Аустроугарска монархија је Србима дала права на вјерску и школску аутономију, али се испоставило да су та права била декларативне природе, права на папиру, у стварности аустроугарска власт је настојала да Србе асимилује процесом унијаћења и покатоличавања. Црквени великодостојници су оправдано страховали да тим однорођивањем не буде доведен у питање опстанак Срба у Јужној Угарској, па су се за помоћ обратили православној Русији. Она је ту помоћ пружила пославши своје учитеље да оснују школе у којима ће се српска дјеца образовати у православном духу. У Сремским Карловцима су отворене “Славјанска школа” (Максим Суворов, 1726) и “Славјанско-латинска школа” (Емануел Козачински, 1833), али је у њима настава извођена на *рускословенском (црквенословенском језику)*. Тај језик је, у ствари, био *руска рецензија (редакција) старословенског језика*, једна *језичка мјешавина*, сачињена од *старословенског књижевног језика и руског народног говора, неразумљива српском народу*. Упркос томе, он је постао књижевни језик Срба пред крај прве половине 18. вијека. Неки српски писци тога времена *увиђали су потребу да се књиге намијењене Србима пишу на српском народном језику* и почели су њиме да се користе у својим дјелима. Гаврил Стефановић Венцловић, Јован Рајић и Захарије Орфелин (сва тројица писци 18. вијека) истицали су се по чистоти српског језика којим су се служили у свом књижевном раду. Још у првим деценијама 18. вијека Венцловић се отворено залагао за књижевност на народном језику, записавши: “Просто вам ово говорим вашим србским језиком, а не по књишки скривено.” Прије Саве Мркаља и Вука Караџића он је радио на реформи српске ћирилице. Од 6 знакова колико ће Вук касније унијети у своју ћирилицу, користио је три: *ћ, ђ, џ* (с тим што је замјењивао *ћ* и *ђ*), а *љ* и *њ* је писао без танког јера, већ са апострофима: *л’* и *н’*. Међутим, рускословенски је постао доминантан па му је чак и најпознатији међу тадашњим писцима, Јован Рајић почео давати предност над народним језиком. Све до 80-их година 18. вијека рускословенски је био званични језик Срба у Јужној Угарској, а онда је почео да га потискује *славеносрпски (славјаносрбски)*, *настао мијешањем рускословенског језика и српског народног говора*. Он ће постати књижевни језик Срба у задње двије деценије 18. вијека и задржаће се у званичној употреби неколико наредних деценија, све до побједе Вукових идеја о увођењу народног српског језика у књижевност. Иако су рускословенски и славеносрпски били прихваћени као званични језици Срба у Јужној Угарској, ни један од њих није био српски. Вук је сматрао да прогреса, аутентичног културног развоја, књижевности и писмености српског народа не може бити све док се народу страни и неразумљиви језици не замијене његовим књижевним језиком.

Вуков “рушилачки поход” на славеносрпски језик

Своју језичко-правописну реформу Вук је започео рушењем славеносрпског језика, руководећи се начелом да књижевни језик треба да буде разумљив народу коме је намијењен. Такво схватање прије Вука исповиједао је Сава Мркаљ: ”Најважнији циљ и начело језика јесте његова највећа могућа разумљивост. Ко ово начело не заборавља, он се држи народног језика. Онај ко за српски народ говори и пише латински, или, што је готово исто, такозваним славјанским језиком, он очевидно газди прво и најважније начело језика, он своје мисли не саопштава како треба јер га народ не разуме.” Сава Мркаљ није издржао притиске којима је био изложен од стране Цркве, тако да је његова реформа српског језика и писма на народној основици остала недовршена. Тек ће Вук створити модерни књижевни језик на темељима источнохерцеговачког дијалекта ијекавског изговора и ћирилично писмо свести на 30 слова. Снаге отпора Вуковим идејама биле су велике, долазиле су са највиших мјеста-од стране Цркве, образованих Срба, књижевника, државе (као година званичне побједи Вукових идеја узима се 1860, када је донесена владина уредба о штампању државних издања, изузимајући школска, новим правописом, послјије скоро пола вијека борбе). Вук је нападан као “хроми антихрист”, “агент римске пропаганде”, аустроугарски плаћеник који помаже да се Срби поунијате, издајник који тежи да их одвоји од православне Русије, слијепо Копитарово оруђе, које је Копитар створио за спровођење аустроугарских политичких циљева. Ма колико ти напади били оштри и беспопштедни, не треба их сагледавати једнострано, већ у оквиру историјске ситуације у којој су се дешавали: упорно чување славеносрпског, односно славјанског језика, како су га називали, и старе црквене ортографије, као и политички чврста веза са православном Русијом, били су битни фактори ондашње националне политике. Славеносрпски језик и стари правопис добили су готово култни значај, третирани су као нека врста светог оружја у одбрани Срба од аустроугарске великодржавне експанзије. Тврдокорни ставови Вукових противника произлазили су из њихове свијести о тешкоћама са којима су се предводници српског народа сусретали у сталном балансирању између захтјева аустроугарских владара, који су наметали своје услове на штету Срба, и Русије, на чију помоћ су рачунали у одбрани српских интереса.

Историјски контекст би требало да буде полазиште и у разматрању улоге Јернеја Копитара у остварењу Вукових идеја. Нису без основа тврдње да је тај високи царски чиновник, до краја одан Аустроугарској монархији, велики аутофил и сљедбеник културног програма те државе, у Вуку видио личност довољно снажну да, увођењем народног српског језика у књижевност и замјеном рускословенског и славеносрпског, одвоји Србе од Руса и спроведе аустро-словенску политику за коју се залагао. То су били циљеви и Монархије, њених дворских канцеларија, које су, још од Марије Терезије, тежиле увођењу простионародног језика у административну употребу. Свјестан да без Копитарове помоћи не би постигао ништа, Вук му је био захвалан, у свакој прилици истичући његову подршку, али је радећи за свој род, превазишао Копитара, па је у том партнерству између њих двојице Вук био тај који је извукао већу корист: он је своје дјело стварао за слободан живот српског народа, а не за живот под аустроугарском доминацијом, како је желио Копитар.

Стандардизација структуре српског језика

Вукова језичка реформа проведена је у неколико фаза, али њену суштину представља стандардизација структуре српског језика. По Вуковом схватању, стварање књижевног језика и своди се на стандардизацију његовог система. Још у рецензији “Усамљеног јуноше” Милована Видаковића (1815) он је истакао два темељна критеријума на којима је заснивао своју теорију књижевног језика, један је *чистота*, а други је *својство језика*: “Да се сваки списатељ мора старати колико за ствар, о којој пише, толико (ако се несмије рећи више) за чистоту и за својство онога језика, на коме пише, о том не треба ни говорити: то знаду и читатељи акамоли Списатељи.” Под чистотом језика Вук је подразумијевао одсуство страних језичких елемената у српском књижевном језику, аутентичност језичке грађе, а под својством језика аутономни скуп морфолошких, синтаксичких, творбених правила за употребу језичке грађе, скуп правила који и чине један језички систем и у којима се разоткрива његова структура. И премда се језичка грађа не може одвојити од правила за њену употребу, Вук је током времена предност давао критеријуму структуре.

Полазећи од идеје да народни језик треба да буде темељ за стварање књижевног језика, Вук је “чисти непокварени говор народа Србскога” супротстављао славеносрпском језику, који је био једна “обична неправилна смјеса Српскога и Руско-Славенскога”. У почетној фази свога рада он је истицао да се хаотично стање у језику може превазићи тако што ће сваки књижевник почети писати на језику краја у коме живи, у чему се види значај који Вук придаје аутентичности језичке грађе. Да је тај критеријум спочетка сматрао приоритетним, потврђује и његов “Српски рјечник” (1818), у који је унио само ону лексику која је постојала у народу, свјесно изостављајући ријечи “које народ не говори”. Али и раније, већ у рецензији “Усамљеног јуноше” он је почео истичати правила (славеносрпски је “обична неправилна смјеса” двају језика) која ваља успоставити у језику на коме се пишу књиге. Замјерао је Миловану Видаковићу да ни за себе самог није установио некакав скуп постојаних правила којих би се држао у својим романима, већ пише по “правилима бабе Смиљане” и по свом “вкусу”.

По Вуковом схватању, аутентична језичка грађа подразумијева постојање имплицитних правила за њену употребу. Пошто их је створио народ сам у својој вишевијековној језичкој пракси и пошто су садржана у самом језику, Вук их је назвао природним правилима. Задатак граматичара је да та “имплицитна правила народног језика преведе у експлицитна правила књижевног језика”. Експлицирање имплицитних правила народног српског језика је прва фаза у стандардизацији структуре српског језика, односно у превођењу народног српског језика у књижевни српски језик. Сљедећа фаза тога процеса јесте “истраживање и утврђивање” тих правила, односно језичке структуре. Чиме се Вук руководио на путу стандардизације српског језика, свједочи његов запис из 1848. године, у коме он каже: “Ја сам се трудио и једнако се трудим да бих језик (наш) и то колико је могуће свега народа Српскога, показао какав је и да бих правила његова скупио и у ред намјестио.” Другим ријечима, настојао је да изврши кодификацију српског књижевног језика.

Почетак кодификације српског књижевног језика означен је појавом “Српског рјечника” и “Српске граматике” (оба дјела штампана су 1818). У њима је Вук извршио експлицирање (описивање) и кодификацију (озакоњење, утврђивање норме) граматичког система српског језика. Њега је извео из источнохерцеговачког дијалекта ијекавског изговора. Свјестан дијалекатског шаренила српског народног језика, Вук је одабрао један дијалекат – источнохерцеговачки, процјењујући да је он најпогоднији за стварање књижевног језика. Разлози су били вишеструки, а Вук је истицао следеће:

1. Источнохерцеговачки је територијално најраспрострањенији (њиме говоре Срби у источној Херцеговини, југоисточној Босни и босанском Подрињу, све до Саве, западној и југозападној Србији, сјеверозападној половини Црне Горе, у Дубровачком приморју, а у Хрватској у Жумберку, у дијеловима Славоније, Баније, Лике, Кордуна;
2. на источнохерцеговачком су, са малим изузецима, испјеване све јуначке народне пјесме;
3. на том дијалекту постоји богата дубровачка књижевност развијана током три вијека (Шишко Менчетић и Џоре Држић у 15. вијеку, Марин Држић у 16. вијеку, Иван Гундулић у 17. вијеку);
4. источнохерцеговачки има (и)јекавску замјену старог јата, (и)јекавски изговор, који боље него екавски и икавски чува значењске разлике између ријечи (на примјер: *мјесни* од именице *мјесто* и *месни* од именице *месо*, за разлику од екавског облика *месни* и икавског облика *мисни*, који садрже оба значења).

Појава “Српског рјечника” и “Српске граматике” означила је и промјену Вуковог става по коме писци, у недостатку српског књижевног језика, треба да се користе говорима крајева у којима живе. Сада више не могу тако писати јер имају дјела у којима је представљена граматичка структура српског књижевног језика, па према томе, морају овладати правилима његове структуре. Вук је већ последице “Рјечника” истицао шта сваки писац који жели да пише народним српским језиком треба да зна:

1. “Мора знати *склањати* имена и мјестоименија”;
2. “мора знати *спрезати* глаголе”;
3. “мора знати по *Српском синтаксису* разговоре састављати”;
4. “мора имати тврду и постојану *једнакост у писању ријечи*”.

Да је Вук суштину српског књижевног језика сводио на стандардизацију његове структуре, доказује и промјена његовог односа према аутентичности језичке грађе: док је спочетка предност давао лексици која постоји у “говору простога народа”, он је касније истицао да се проширивање лексичке основе и обогаћивање лексике српског књижевног језика “ненародном” грађом може допустити уколико је она у складу са фонолошко-граматичком структуром српског књижевног језика. У свом преводу “Новог завјета” (1847) он је употребљавао и неке ријечи из славеносрпског и неке које је сам створио, али се трудио да оне буду у складу са структурним законитостима српског језика. Изгледа да Вукови противници, који су му највише замјерали што је књижевни језик градио на темељима сељачког језика, језика “свињара”, “говедара”, “орача” и “копача”, који, по њиховом схватању, није имао довољно изражајних капацитета, није садржавао ријечи којима се могу исказати филозофски, вјерски и апстрактни појмови, те ријечи које именују појмове из варошког живота, нису уважавали Вукове

флексибилне ставове о језичкој грађи. Нису узели у разматрање чињеницу да се његова реформа одвијала у више фаза, током којих је Вук кориговао неке своје почетне ставове.

Реформа гласовно-правописног система српског језика

Своју правописну реформу Вук је извршио по начелу: *Пиши као што говориш, читај како је написано*. То је начело фонетског правописа. За разлику од етимолошког правописа, гдје се у писању ријечи чува њихов коријен (етимон), у фонетском правопису ријечи се, са малим изузецима, пишу онако како се изговарају. На примјер: српски, а не србски (< Србин), оца, а не отца (< отац), врапца, а не врабца (< врабац). У језицима који имају етимолошки правопис, често се напише више слова него што се изговори гласова, или изговор не одговара увијек словној структури ријечи. На примјер, у енглеском језику то изгледа овако: snooze (snu:z) - дријемати, book (buk) - књига, school (sku:l) – школа (у заградама су ријечи написане онако како се изговарају).

Прво дјело у коме је остварена Вукова правописна реформа је “Српски рјечник” (1818). У њему је, поред фонетског правописа, први пут примијењен и српски четвороакцентски систем, који је остао у нашем књижевном језику до дана данашњег. Све ријечи у “Српском рјечнику” су акцентоване. Осим тога, “Српски рјечник” је прво дјело које је штампано Вуковом азбуком. Реформу ћирилице Вук је такође извршио по фонетском начелу, да сваком гласу одговара једно слово, тако да у ћирилици има 30 слова за означавање истог броја гласова. Радећи на реформи ћирилице, Вук се користио искуствима својих претходника, прије свих Саве Мркаља. Стару српску азбуку од 44 слова Мркаљ је свео на 25 неспорних слова. Са по једним словом није писао једино *ћ*, *ђ*, *љ* и *њ*. За њих је користио по два знака: *тѣ*, *дѣ*, *лѣ*, *нѣ*. Слово *ј* је означавао тзв. десетеричким *и*, које је изгледало као мало латиничко слово *I* без тачке изнад њега, или са двије тачке изнад њега, *ї*. Задржао је у својој азбуци танко јер (*ь*) иако оно није имало никакву гласовну вриједност.

Вук је у реформи ћирилице отишао даље од Мркаља, јер се строго држао начела да сваки глас значи са по једним словом, тако да у његовој ћирилици нема диграфа. Слово *ј* преузео је из латинице, *ђ* је увео у азбуку по нацрту пјесника и архимандрита Лукијана Мушицког, *ћ* је узео из старих српских књига, *џ* из румунске ћирилице, а *љ* и *њ* је сам креирао.

Вукова ћирилица је имала 29 слова све до 1836. године, када је објављена његова збирка “Српских народних пословица”. Тада је први пут предложио да се у српски језик уведе глас *х* и слово за тај глас, те правило да се глас *х* изговара и пише тамо гдје му је по етимологији (постанку) мјесто. До тада највећи број Срба, па ни сам Вук, није изговарао глас *х*, говорило се и писало: *љѣб*, *аљина*, *ођу*, *одо*, умјесто *хљѣб*, *хаљина*, *хођу*, *одох*. Вук је приједлог образложио чињеницом да тај глас постоји у неким говорима Црне Горе, код босанског муслиманског живља и у Дубровнику.

Реформу српског гласовног и правописног система Вук је довршио 1839. године, када је увео правило да се комбинације гласова *тј* и *дј* и пишу и изговарају без јотовања које је постојало у ијекавском изговору. Умјесто јотованих сугласника *тј* и *дј* у ријечима

ћерати, ђевојка, ђеца да се говори и пише *тјерати, дјевојка, дјеца*. Вук је свој приједлог образложио тиме што се ијекавско јотовање поменутих сугласника не врши у дубровачком говору.

Овако реформисан гласовни и правописни систем одликује и данашњи српски књижевни језик.

Завршне напомене

Највећа вриједност Вукове језичке реформе јесте стварање српског књижевног језика на темељу народног говора. Захваљујући Вуку, прекинута је хиљадугодишња традиција употребе страних језика у српској књижевности, о чему је он писао у предговору “Рјечнику” из 1818. године: “Већ има иљаду година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају свога правога језика.” Проводећи своју реформу у неколико фаза, Вук се фокусирао на стандардизацију структуре српског језика, која је подразумијевала експлицирање те структуре и њену кодификацију. Главни његов задатак је био да идентификује и опише правила на којима се заснива систем српског народног језика, а затим да истражи и утврди та правила, односно структурне законитости српског језика. Тако је Вук у народном језику открио и принципе по којима се “ненародне” ријечи могу укључити у његов лексички фонд. Он је увидио да у народном језику већ постоји принцип “извртања и посрбљавања” туђих ријечи, па је на темељу народног искуства установио правила прилагођавања страних ријечи фонолошко-граматичком систему српског језика. У предговору своје преводу “Новог завјета” он је те принципе изложио, истичући да се лексички фонд српског језика може обогативати преузимањем лексике која је структурно сагласна с народном, посрбљавањем структурно несагласне стране лексике и стварањем нове лексике по законитостима народне језичке грађе. Тако је Вук демантовао оне своје противнике који су га оптуживали да је био догматичан у својим ставовима и да је инсистирањем на “сиромашној” лексци “сељачког говора” онемогућавао развој српског књижевног језика. Супротно томе, извршивши стандардизацију структуре српског језика, утврдивши аутентичне морфолошке, синтаксичке и творбене законитости те структуре, Вук је створио врло широк оквир за обогативање српског језика, а да његова структура при томе остане стабилна.

Највеће достигнуће Вукове правописне реформе јесте фонетски правопис, и његово начело “*пиши као што говориши, читај како је написано*”, по коме је реформисана и ћирилица. Захваљујући томе, Срби имају савршено писмо, ослобођено диграфа, једноставно и лако за учење. Вукови противници су у фонетском правопису, који је одбацио правило писања ријечи по постанку, видјели одвајање српског народа од традиције, његово отуђење од православне вјере. Вук је, међутим, у правописној реформи испољио своју рационалност: он је тежио да се Срби што брже укључе у ред просвијешћених европских народа, будући да су историјски услови у којима су живјели утицали да континуитет њиховог културног развоја буде прекинут. Створивши нови књижевни језик и правопис, Вук је ударио темеље модерној српској књижевности и упознао учену Европу са својим народом и његовим умотворинама, надокнађујући тако оно што је у ропству под Турцима, у ратовима и политичким превирањима било изгубљено. Вријеме је показало да су његови напори да својим радом подупре ослобођење српског народа и његов културни развој уродили плодом.